

עגנון והפסיכואנליזה

"עגנון (1887-1970) היה הסופר העברי הגדול בימינו, היחיד שזכה בפרס נובל לספרות (1966). ישנם מאות מחקרים ספרותיים על יצירת עגנון, אך המחקרים הפסיכואנליטיים עליו ועל יצירתו מועטים. ברזל (1975, עמ' 228-227) כתב:

פירוש מודרניסטי חילוני רשאי להביא את תפיסתו של עגנון אל גבולותיה של הפסיכואנליזה. העידון, הסיבילימאציה, הם שורשיו של התהליך היצירתי. יש לזכור, כי עגנון הכיר היטב את הנעשה בוינה. מי שמפקפק במידת ההתאמצות של עגנון בסוגיות אנאליטיות, די לו אם ישווה לנגד עיניו את רקמתו הפסיכולוגית של הסיפור "הרופא וגרושתו", שירת התרחשותו היא וינה.

שריבוים (1993) כתבה עבודה פסיכואנליטית על החלומות בסיפורי עגנון. בעקבות בנד (Band 1968) ואברבך (Aberbach 1984), מאמר זה משלב מחקר פסיכוביוגרפי על עגנון ועל יחסו האמביוולנטי לפרויד ולפסיכואנליזה, עם פירוש פסיכואנליטי של יצירותיו.

אגדת הלידה בתשעה באב

שמו המקורי של עגנון היה שמואל יוסף טשאטשקיס (Czaczkies). הוא נולד בעיירה בוטשאטש (Buczacz) שעל נהר שטריפא (Strypa) בפלך טרנופול שבמזרח גליציה, בממלכה האוסטרו-הונגרית. לפני חלוקת פולין בין רוסיה, אוסטריה ופרוסיה בסוף המאה הי"ח, היתה בוטשאטש עיר פולנית. במאה הי"ט היתה בממלכה האוסטרית, חזרה לפולין בין מלחמת העולם הראשונה לשניה, וכיום היא באוקראינה.

ש"י טשאטשקיס היה הבכור בין חמישה ילדים. אביו, שלום מרדכי הלוי טשאטשקיס, (1862-1913) היה תלמיד חכם ומשורר עני. הוא התחתן בשנת 1886 עם אסתר הכהן פארב (1866-1909), בתו של פרוון עשיר בשם יהודה הכהן פארב, אשר "ירשה את אופיו החזק של אביה" (Aberbach 1984, p. 35). טשאטשקיס הפך לשותף בעסק של חותנו ואשתו אסתר ניהלה את ביתם. כמו שאר היהודים במקומו ובזמנו, שפת האם של ש"י טשאטשקיס היתה יידיש, ואילו את העברית למד בחדר.

אברבך (Aberbach 1984, pp. 100-117) טען, שעגנון העמיד פנים כלפי העולם. מאחורי החזית של מספר שנון ואירוני הסתתר אדם בודד ואומלל, רגיש ופגיע,

שחיו היו קשים. האירוניה שלו היתה הגנתו העיקרית בפני העולם. גם גרנות (1991) טען שעגנון עשה מסווה על פניו. גרנות חשף דברים חשובים על עגנון, אך במקום להבין את עגנון יצא במתקפה עליו, וחיבורו נפגם מכך.

עגנון העמיד פנים לגבי תאריך לידתו: כאחרים מבני העליה השנייה נהג עגנון לציין את התאריכים לפי הלוח העברי. בחודש שבט תרפ"ה (פברואר 1925) המציא עגנון את האגדה על לידתו בתשעה באב. במכתבו של עגנון לש"ז שוקן מיום 11 בפברואר 1925 הופיע המשיר אוטוביוגרפי:

בא אלי ה' [זכריה] פישמ... לרשום את כל אשר כתבתי והדפסתי וגם את אשר כתבו אחרים עלי... ועזרתי לו בזה. אבל כאשר בא אלי בפעם השנית ורוצה גם לדעת את הביאוגרפיה [!] שלי לא נתתי לו אוון קשבת. אך בצאתו כתבתי לי את תולדות חיי, והנני שולח אותם אל כבודו:
נולדתי בתשעה באב בשנת תרמ"ח
גידי שס"ה ואברי רמ"ח.
בקי או איני בקי בש"ס ובתנ"ך
ואחרי מותי כתבו אך,
מת בשנת כך וכך -
"ש"י עגנון - ש"ז שוקן", עמ' 173.

עגנון ציין את התאריך י"ז שבט תרפ"ד בראש מכתבו לשוקן. היה זה מעשה כשל "פרוידיאני": השנה היתה תרפ"ה ולא תרפ"ד ("ש"י עגנון - ש"ז שוקן", עמ' 172). מכיון שביטוי של עגנון על כל ספריו וכתביו עלה באש בסיון תרפ"ד (יוני 1924), יתכן שהסיבה לכשל העט הזה של עגנון היו געגועיו לזמן שלפני שריפת ביתו. עגנון כתב את דבריו לשוקן באירוניה. הוא ידע היטב, שהחמשיר הנ"ל אינו בשום אופן "תולדות חייו". הוא גם ידע שלא נולד בתשעה באב, ואף לא בתרמ"ח (ראה להלן). אולם הוא דבק באגדה על לידתו בתשעה באב תרמ"ח. שנתיים אחר כך, במכתב למ"א ז'ק (ז'רדנסקי) משנת תרפ"ז (1927), כתב עגנון:

אני שמואל יוסף עגנון בן הרב רבי שלום מרדכי זכר צדיק לברכה, נולדתי בתשעה באב שנת תרמ"ח בק"ק בוטשאטש במזרח גליציה "מעצמי אל עצמי", עמ' 7.

אולם כאשר התפרסם החמשיר האוטוביוגרפי שלו ב"קובץ לפורים" תרצ"ג (1933) שינה עגנון את הנוסח והשמיט את התאריך תשעה באב:

נולדתי בשנת תרמ"ח
אברי שס"ה גידי רמ"ח

יודע דף גמרא ופרק תנ"ך -
ובמותי כתבו אך,
נפטר בשנת כך וכך...
(עגנון 1933).

מלבד השמטת התאריך תשעה באב בולטת לעין השורה "אברי שס"ה גידי רמ"ח", שהיא היפוך מהשורה המקורית ומהמקובל. אמונה ירון, בתו של עגנון, תיקנה את מספרי האיברים והגידיים ("מעצמי אל עצמי", עמ' 5). היא הסבירה: "בקרובץ נדפס, אם מתוך טעות אם בכוונה (עד דלא ידע), 'אברי שס"ה גידי רמ"ח'. במכתב אל שוקן - 'גידי שס"ה אברי רמ"ח'. תיקנתי לפי הכתוב במכתב ("מעצמי אל עצמי", עמ' 463, הערה 5).

בין אם מתוך טעות ובין אם בכוונה, השמטת התאריך תשעה באב והיפוך מספרי האיברים והגידיים מעידים על הבעיה הפנימית של עגנון: הוא ידע שהתאריך תשעה באב אינו נכון וגם שהשנה תרמ"ח אינה נכונה. אולם עגנון לא היה יכול להניח לאגדת לידתו בתשעה באב. שנה לאחר מכן, במכתב לעיריית תל-אביב משנת תרצ"ד (1934), כתב עגנון:

נולדתי בעיר בוטשאטש במזרח גליציה לאבי הרב שלום מרדכי טשאטשקיס הלוי זצ"ל בתשעה באב תרמ"ח וסימנך ת'ר"ח'ים ציון ולמספר העמים 8.8.88 וסימנכם שמונה כפול ארבעה. כך רשום בכתב התיוור ואיני יודע אם תאריך לועזי זה נכון או שהוא סימן בעולם "מעצמי אל עצמי", עמ' 9.

לאיזה "כתב-תיוור" התכוון עגנון? כאשר עזב את בוטשאטש בשנת תרס"ח (1908) עשה זאת בחשאי וללא דרכון. בסיפורו האוטוביוגרפי חמדת כתב:

תשע עשרה שנה ומחצה נתמלאו לו לחמדת הוא בחור בריא, והיה ברור שיקחו אותו לעבודת הצבא... כיון שנשמע בעיר שוועדת הצבא ממשמשת ובאה ואין להשהות את חמדת בעיר הסכימו שיסע לארץ ישראל. וכיון שהסכימו שיסע התקינו את נסיעתו. דבר זה סוד כמוס היה עם המשפחה, ואפילו ביום נסיעתו לא גילוהו לאדם מן החוץ, שמה ישמע הדבר למלכות ויעכבוהו... עתה נפליג עם חמדת בספינה עד שהביאהו לארץ ישראל. וקודם שנביאו לספינה נלך עמו אצל בן עירו, סוחר אתרוגים ופירות הדרים שהיה מתגורר בטרדיאסטי. הביאו בן עירו לאכסניא אחת. כתב בעל האכסניא לבעל האכסניא שביפו, שהיה נקרא שר של ים, בספינה פלונית ביום פלוני יבוא פלוני בן פלוני ואין לו כתב תיוור, ובוודאי לא יתן לו התוגר לעלות, בגלל כך צריך הוא השתדלות מרובה וכו'... (עגנון 1947).

כאשר קיבל בברלין את דרכונו פולני, הציג את תעודת היושר שלו משנת 1908 שבא מופיעה שנת לידתו (1887) אבל לא מופיע בה תאריך הלידה. כאשר נשאל לתאריך לידתו המדויק המציא את התאריך 8.8.1887. בשנת תרפ"ה (1925) המציא את האגדה על לידתו בתשעה באב תרמ"ח (1888). אך מדוע בחר עגנון דוקא בתשעה באב? ומדוע דבק בתאריכים המזויפים הללו עד סוף ימיו?

עגנון והמשיח

גרנות (1991, עמ' 88) טען, שעגנון רצה להיוולד בתשעה באב כי במסורת היהודית זהו יום לידתו של המשיח. לפי גרנות (1991, עמ' 66), עגנון "חשף את תשוקתו העזה להיות משיח. מאחר שנוולד בתשעה באב [על פי המיתוס שהוא חיבר על תולדות חייו] הרי שראה עצמו ראוי לכך." המיתוס שרקם עגנון לנשמתו "מופיע בסיפורו האוטוביוגרפי הדום וכסא (בכרך "לפנים מן החומה", עמ' 256-105). עגנון מספר שנשמתו בחרה לה בעצמה באיזה דור לרדת "בימי שפוט השופטים", אבל לבסוף היא מחליטה לרדת "בדור אחרון שקרוב הוא לגאולה". בתחילה היא רוצה לרדת ביום הכיפורים, אולם אחר כך היא מחליטה לרדת בתשעה באב:

שמעתי פתאום קול והכרתי שאין זה קול עניית אמן ולא קול אומרים קדוש ולא קול קדושת כתר, אלא קול צעקה של צער ויסורים... ראיתי אשה מוטלת על מיטתה והיא צועקת ממכאוביה ולפניה שולחן ועליו כל מיני מאכל ומשתה. הייתי תמיהה, וכי לא יום הוא שאין בו אכילה ושתייה? אמרו לי יולדת היא ויולדת תוך ג' ימים לא תענה. נמלכתי עם עצמי, הרי אם ביום הכיפורים אני נולד אין אמי יכולה לקיים את מצוות היום בצום. ועוד, גורם אני להבטיל את אבא מן התפילה... נתנה לפניה בשמתי את שני הדברים... ובחרה לרדת בתשעה באב. בתשעה באב למה?... מטעם אהבת הורים, שאם בתשעה באב אני נולד ממתיק אני להם את צער החורבן (לפנים מן החומה, עמ' 181).

הנשמה בוחרת לעצמה את השם שמואל כי הוא גדול אפילו מהמשיח:

אמר לו זקן אחד לוקני, בן נולד לבתך? נענע לו זקני בראשו. אמר הזקן, בתשעה באב במנחה נולד המשיח... סבור הייתי שיתנו לי שם מנחם, שמי שנוולד בתשעה באב קוראים לו מנחם. אבל אני שם גדול מזה ביקשתי, שם שהוא מרומם אפילו על שמו של המשיח... ואיזה שם בחרתי לי, שמו של מוכתר שבשופטים... בואי ראי כמה כוחה של נשמת גדול, שכיוונתי מראש אותו השם שקרא לי אבא... אני קראתי לי שמואל על שם שמואל הרמתי ואבא קרא לי שמואל על שם זקננו (לפנים מן החומה, עמ' 187-183).

גרנות (1991, עמ' 88) כתב באירוניה "בצניעותו כי רבה ביקש לעצמו המספר שם שהוא מרומם אפילו משמו של המשיח." הירשפלד (1991) אמר באירוניה, "עגנון היה מאד צנוע: הוא לא טען שהוא אלוהים, הוא

ואין לתמוה על ש"י עגנון, הוזכר את קורות נשמתו "מימי שפוט השופטים" שמן השמים "ניתנה לה רשות לבחור... את הימים, איזה מהם רצוי ויפה לרדת בו" (הדום וכסא, בכרך "לפנים מן החומה", עמ' 181) על כי קבע את תאריך לידתו בהתאם למיתוס שרקם לנשמתו... ולא נתכוון עגנון לבטל את האמת העובדתית, שהרי שמר בארכיונו את כל התעודות שמסייעות לנו לברר את תאריך לידתו הממשי (ראה ברשאי 1988, עמ' 103).

אך מדוע "רקם עגנון מיתוס לנשמתו"? ואם אמנם "לא נתכוון לבטל את האמת העובדתית", מדוע טען שוב ושוב בכתב ובפומבי שנוולד בתשעה באב תרמ"ח? שמירת המסמכים בארכיונו לא איפשרה לנו לדעת את האמת אלא לאחר מותו. ומדוע חגג עגנון את יום הולדתו לפי התאריך המזויף הזה?

יש הטוענים, שעגנון זיף את שנת לידתו כאשר עזב את בוטשאטש באביב תרס"ח (1908) על מנת להתחמק משירות בצבא האוסטרי. גיל הגיוס באוסטריה היה עשרים ואחת שנה (ראה ויזר 1980; ברשאי 1988, עמ' 103). אם אמנם היה עגנון נולד בקיץ תרמ"ח (1888) היה באמת בן תשעה עשרה וחצי ועדיין לא חייב בגיוס. אולם ראינו שעגנון התחמק מהשירות הצבאי על ידי כך שעזב את עירו בחשאי וללא דרכון. התעודה היחידה שנשא עמו היתה תעודת היושר המעידה על לידתו בשנת 1887. לשם מה היה עליו להמציא את לידתו ביום 28.8.1888 בחירת התאריך המיוחד 8.8.1888 "ויסימנם שמונה כפול ארבעה... שהוא סימן בעולם" מעידה על רגשי הגדלות של עגנון.

האפשרות שעגנון נולד בשנת תרמ"ח (1888) אבל "נפלה טעות" בתעודת היושר שקיבל מראש העיר בוטשאטש אינה מתקבלת על הדעת (ויזר 1980; ברשאי 1988, עמ' 103). בוטשאטש היתה עיריה קטנה, הלידות נרשמו בעירייה, וראש-העיר שטרן ידע היטב מתי נולד ש"י טשאטשקיס הצעיר. קשה להניח ששטרן היה מסכים לזיף עבור עגנון את שנת לידתו. ש"י טשאטשקיס הצעיר היה מסוכסך עם ראש העיר שלו לאחר שהשמיץ אותו בעיתונות (בנערינו ובזקנינו, בכרך "על כפות המנעול", עמ' שיט-שכ). יתר על כן, זיוף שנת הלידה משנת 1888 לשנת 1887 רק היה מקשה על עגנון. לו היה עגנון נולד באמת בקיץ 1888, זיוף שנת הלידה לשנת 1887 היה מקרבו לגיל הגיוס ולא עוזר לו להתחמק מהשירות הצבאי האוסטרי, אלא להיפך. עגנון המציא איפוא הן את התאריך 8.8.1888 והן את התאריך תשעה באב תרמ"ח.

עגנון נולד בשנת תרמ"ז (1887) וכך נרשם בספרי הלידה של בוטשאטש. על סמך הרישום הזה הונפקה לו תעודת היושר בשנת תרס"ח (1908). בשנת תרפ"ג (1923),

עגנון לא ביקש "כתב-תיור" מהשלטונות האוסטריים כדי שלא יגלו את כוונתו לעזוב את הממלכה ולא יגייסוהו לצבאם. בדרכונו הפולני של עגנון משנת 1923 מופיע תאריך הלידה 8.8.1887. "כתב-תיור" אחר הנושא את תאריך הלידה 8.8.1888 לא נמצא בארכיון עגנון. יתר על כן, מנהל הארכיון עצמו הראה, שעגנון ידע היטב שתאריכי הלידה הנ"ל אינם נכונים (ויזר 1980). בארכיון עגנון ישנם שלושה מסמכים המעידים על לידתו בשנת 1887.

1. תעודת ישר אוסטרית מעיריית בוטשאטש מיום 14.4.1908 ע"ש Samuel Josef Czaczkies חתומה ע"י ראש העיר בוטשאטש, Stern, שלפיה נולד ש"י טשאטשקיס בשנת 1887.
2. דרכון פולני ע"ש Samuel Józef Czaczkies שהוצא ע"י הקונסוליה הפולנית בברלין בשנת 1923 ובו מופיע תאריך הלידה 8 באוגוסט 1887.
3. אישור פולני (Poświadczenie) מיום 24.7.1929 מאת שר המחוז הפולני של העיר בוטשאטש בפלך טרנפול, המעיד על פטור משירות צבאי בשנת 1926 ועל איבוד האזרחות הפולנית בשנת 1928 של "שמואל יוסף טשאטשקיס כעת עגנון בפלשתינה" (Samuel Józef Czaczkies obcienie Agnom w Palestynie). גם לפי אישור זה נולד ש"י טשאטשקיס בבוטשאטש ביום 8.8.1887.

המסמכים הנ"ל היו ברשותו של עגנון. הוא ידע היטב שתשעה באב תרמ"ח (17.7.1888) לא היה 8.8.88 ושתאריך לידתו הרשמי היה 8.8.1887 ("ח אב תרמ"ז) למרות זאת, במשך כל חייו חגג עגנון את יום הולדתו כאילו חל בתשעה באב תרמ"ח (1888). הוא חזר כל כך הרבה פעמים בכתב ובפומבי על התאריכים המוטלפים, שאפילו המדליה שהנפיקה לכבודו ממשלת ישראל נושאת אותם. מדוע טען עגנון שנוולד בתאריכים הנ"ל? ויזר (1980) תירץ זאת כך:

רק חשב שהוא המשיח. אבל תשעה באב אינו רק יום הולדתו של המשיח, אלא הוא גם יום של חורבן, אבל וצער. בסיפורו האוטוביוגרפי המטפחת מספר עגנון, שבילדותו, כאשר אביו עזב את הבית, אמו הגיבה בדיכאון עמוק:

שבוע שנסע אבא ליריד דומה היה עלינו כשבוע שחל בו ט' באב. כל אותם הימים לא נראה שחוק על פניה של אמא ואף הילדים היו אוניסים עצמם מן השחוק. אמא עליה השלום היתה מבשלת סעודות קלות של חלב ושל ירק ושל כל מיני דברים שאין נפשו של תינוק קצה בהם... פעמים הרבה הייתי מוצא אותה יושבת בחלון וריסי עיניה לחים... אותה שנה שנסע אבא זכרוננו לברכה פעם ראשונה ללשקוביץ עמדה אמא עליה השלום בחלון, ופתאום צעקה צעקה גדולה ואמרה, אוי מחנקים אותו. אמרו לה, מה את סחה? אמרה, רואה אני גולן אחד אותו בצוארו. לא הספיקה לגמור את דבריה עד שנתעלפה... לימים כשקראתי במגילת איכה היתה כאלמנה... נזכרה לפני אמא עליה השלום בשעה שהיתה יושבת בחלון ודמעתה על לחיה "יאלו ואלו", עמ' רנו-רנז.

עגנון רצה להיות המשיח בגלל שכאב לו מאד לראות את אמו בדכאונה. לו היה המשיח היה יכול לנחם את אמו. בסיפור המטפחת המספר עצמו מתגעגע מאד לאביו. הוא פוגש עני מסכן וחולה, מרחם עליו ונותן לו את המטפחת שאביו הביא לאמו. העני חובש בה את פצעיו, והמספר יודע שהוא המשיח ("אלו ואלו", עמ' רסה-רסו). הודהות המספר עם המשיח ברורה. סדן (1973, עמ' 67) הסביר שהילד נכסף אל המשיח מכיון ששופרו של המשיח מבשר את חזרתה של כנסת ישראל, המסמלת את אמא, לקב"ה, המסמל את אבא. אבל עמוק יותר מכיסופי הילד למשיח מסתתרים כיסופיו להיות המשיח בעצמו. דמיונותיו המשיחיים של עגנון נבעו לא רק מכמיהתו לאביו ומרצונו לנחם את אמו ולהחזיר את אביו לאמו, ולעצמו, אלא שרגשי הגדלות שלו גם היו הגנה מפני רגשות נחיתות, חוסר-ערך וחוסר-אוניס. הודהותו של המספר עם עניים וקבצנים חוזרת שוב ושוב בסיפורי עגנון ומגלה את הצד השני של המטבע: ההערכה העצמית הקשה והכואבת, Aberbach 1984 (pp. 72-73).

לדעת אברבך (עמ' 161-146) רוב גיבוריו של עגנון הם אנשים סכיזואידיים שמפחדים ונמנעים מקשר קרוב, וזה היה נכון לגבי עגנון עצמו. גרנות (1991, עמ' 91-89) טען שעגנון היה נרקיסיסטי, כרבים מגיבורי סיפוריו. דב סדן, בשיתותיו עמי, תיאר את עגנון כאדם מאד מרוכז בעצמו, שרצה תמיד להיות במרכז העולם. הנרקיסיות של עגנון, רגשות הגדלות שלו ודמיונותיו המשיחיים היו הגנה לא-מודעת בפני רגשות חוסר-אוניס, שנבעו מיחסיו המוקדמים עם אמו החולה הדכאונית, החרדה והסימביוטית, שלא יכלה להיפרד ממנו וגרמה לו רגשות חוסר-ביטחון לכל ימי חייו (השווה אברבך,

"אגב חלומות - האם אין זה מוזר, שסופרים לעולם אינם חולמים על הדמויות שיצרו? כאילו זכרו, אפילו בחלומותיהם, שאין ליצורי-דמיונם כל קיום אמיתי? אני מעולם לא חלמתי על אחת מדמויותי, ואני מרגיש, שזה כה בלתי-אפשרי, עד שאני משוכנע שגם סקוט מעולם לא עשה זאת, אמיתיים ככל שהיו גיבוריו שלו."

צ'רלס דיקנס, במכתב מ-1843.

עמ' 81.

כבר כאשר היה "תינוק" בחדר גילה ש"י טשאטשקיס כישרון רב, והוריו ניבאו לו גדולות. הם השליכו עליו את רגשי הגדלות שלהם. יחסם אליו היה אמביוולנטי: מצד אחד ציפו ממנו להישגים ללא גבול, ומצד שני ביקרו אותו וגרמו לו רגשי-אשם (ראה

להלן). כתוצאה מכך, במשך כל חייו התנדנד עגנון בין רגשי נחיתות ורגשי אשם לבין רגשי גדלות וגאווה, שהוטרפו מאחורי ה"צניעות" המפורסמת שלו. (גרנות, עמ' 91-87).

עגנון מפורסם באירוניה שלו. היא אפשרה לו לאמר דברים והיפוכם בבת-אחת, ולטעון שהתכוון למה שאמר, או להיפך ממנו. לדעת גרנות (עמ' 64) הסאטירה של עגנון רעה וקשה, אינה מבקשת ללמד ואינה מאמינה בשיפור. אבל הדבר הבולט ביותר בעגנון עצמו ובגיבורי סיפוריו הם ההתלבטות, הספק והאמביוולנציה. בספרו עפר ארץ ישראל כתב:

הפקפקים והספקנים והחדשנים הם בלבד אנשי אמת, מפני שרואים את העולם כמות שהוא. לא כאותם השמחים בחלקם ושמחים בעולמם, שמחמת שמחתם הם מעלימים עיניהם מן האמת "יאלו ואלו", עמ' רפד.

עגנון כתב את הדברים באירוניה עמוקה, אולם מאחריה הסתתר אופיו האמיתי. האירוניה והסאטירה של עגנון הם הגנתיים. סיפוריו מלאים מצבים לא-ברורים, ספקות וחוסר-החלטות, והוא עצמו התלבט קשות וארוכות במשך כל חייו לגבי כל אדם ועניין שהיו חשובים לו. הוא היה נרקיסיסטי ואובססיבי גם יחד. אמו של עגנון, אסתר פארב טשאטשקיס, היתה אשה סימביוטית, חולנית ודכאונית. צורף (1957) צייר את אמו של עגנון בצבעים ורודים:

אמו, מרת אסתר, אשה ענוגה היתה, משכילה ובקיאיה בכתבי המשוררים שילר, גתה ולסינג. עצבות קלילה היתה נסוכה בפניה מחמת מיחושיה. ממנה ירש מידת הצניעות, מידת הביישנות ודמיון מרקיע-שחקים... בכואו בחברת

מבוגרים היו פניו מסמיקים, ומחמת האודם הטבעי שבלחיי, דומה היה כאילו נדלקו פתאום באור לא-מזה. אהבה עמוקה רחש המספר לאמו והוא מצויר בדמויות נשים הרבה בסיפוריו. פעמים נראתה לו לבושה בגדי לבן כמו ביום הכיפורים וקולה מלא רחמים. לעתים ראה אותה לבושה רוטונדה כחלחלת. ויש שלא היה רואה בה אלא את ידה הלבנה, המושטת לו, בשעה שהיה אומר לה "מזל טוב" להגל שמחת משפחה. ופעמים נתמזגו כל הצורות הללו והיו לצורה אחת.

עגנון עצמו זכר את אמו באידיאליזציה רבה: כשהיה חמדת תינוק מוטל בעריסה היתה היא מנעימה לו שנתו בשירים ואגדות, וכשהגדיל נטל ממה שאמו היתה שרה לו ומספרת לו ועשה שירים, כגון מעשה הקוסמת שהיתה חולבת חלב ירח ומיניקה בו את נכדיה היתומים (עגנון 1947)... על אמי מורתי אסתר בת רבי יהודה הכהן פארב לא אתעכב כאן. בסיפורים רבים וחיבורים העליתי את זכרונה. בדמי ימיה מתה עלי אמי, כבת ארבעים שנים היתה במותה, ועדיין אור נשמתה מאיר לפני במיתתה כבחייה, ואם אלף אמהות טובות אצייר - מעשיה הטובים יאירו עליהן מאורה (מעצמי אל עצמי, עמ' 26).

אמו של עגנון היתה אשה עדינה, רגישה, ושתלטנית, והיתה קשורה מאד לבנה הבכור. היא היתה מוגבלת בתנועותיה בגלל מחלת-לב (אברבך, עמ' 11) ושלטה בבני משפחתה באמצעות מחלתה: הם היו חייבים להתחשב בה ולא לכעוס עליה כדי לא להרע את מצבה. אסתר טשאטשקיס היתה קשורה מאד לבנה הבכור ולא יכלה להיות בלעדיו. (אברבך, 1984, עמ' 84-81)

אני היא אמו של אלימלך קיסר שהניחני והלך לו. וכי לא מוטב היה, שהיה נוטל סכין ושוחטני. אמור אתה אדוני, היכן היושר והיכן הידעות, ארבעים שנה נתלבטתי עמו ולבסוף נטל רגליו והלך לו "אורח נטה ללון", עמ' 79.

במשך כל חייו התנדנד עגנון בין רגשי נחיתות ורגשי אשם לבין רגשי גדלות וגאווה, שהוטרפו מאחורי ה"צניעות" המפורסמת שלו.

אסתר טשאטשקיס היתה אם סימביוטית שלא יכלה לסבול כל פרידה. לדעת אברבך (עמ' 99-81) הקשר האמביוולנטי והלא-בריא של עגנון לאמו היה הבעיה הרגשית העמוקה והקשה ביותר בחייו, ורוב סיפוריו הם נסיונות נואשים לפתור סיבוך פנימי זה. ש"י טשאטשקיס בן העשרים עזב את בוטשאטש בדרכו לא"י באפריל 1908 (ניסן תרמ"ח), כאשר אמו היתה חולה מאד. הוא טען שעלייתו לא"י באה מפתח שמה יגויס לצבא הקיסרי האוסטרי (מעצמי אל עצמי, עמ' 12-13). האמת הפסיכולוגית היא, שגם מחלתה הממושכת של אמו ורצונו להינתק ממנה, הביאוהו להחלטתו הגורלית (אברבך, עמ' 83). כאשר עזב ש"י הצעיר את בית

הוריו, לא יכלה אמו לתת לו ללכת:

לעומתו שכבה אמו החולנית על מטתה כשהיא צופה בבנה. בן גידלה ועכשיו הוא הילך ממנה. ומי יודע אם תזכה לראותו עוד. וכיון שנתנה את הדבר הזה על לבת התחילה בוכה. וכל מי שראה אותה בוכה בכה עמה
 "מעצמי אל עצמי", עמ' 113.

אמו של עגנון לא יספה לראותו. היא מתה כשנה לאחר שעזבה, בגיל ארבעים ושלוש (שקד ווייזר 1978, עמ' 56, הערה 8; אברבך, עמ' 11). לעגנון היו רגשות אשם על מותה כל ימי חייו (ראה להלן).

אגדת העלייה לא"י בתרס"ט

לש"י עגנון היו גרסאות שונות לגבי התאריך שבו עזב את בוטשאטש ועלה לא"י. במכתביו למ"א ז'ק ולעיריית תל-אביב ("מעצמי אל עצמי", עמ' 9, 7) טען שעלה לא"י בל"ג בעומר תרס"ט (1909). בפתיחה על הרב קוק (עגנון 1967) כתב שבא לארץ בל"ג בעומר תרס"ז (1907). בקון (1968), וייזר (1980) ובאר (1992, עמ' 25-23) הראו בבירור ששני התאריכים הנ"ל אינם נכונים. עגנון ידע היטב שעלה לארץ ישראל בשנת תרס"ח (1908). במאמרו משנת תשכ"א (1961) על ברנר כתב:

היום שלושים יום לעומר. לפני חמשים ושלוש שנים בימי ספירת העומר כשעליתי לארץ-ישראל שיברתי את הדרך ונכנסתי ללמברג...
 "מעצמי אל עצמי", עמ' 111.

ואמנם חמישים ושלוש שנים לפני תשכ"א (1961) היתה תרס"ח (1908). באר (1992, עמ' 25-23) הביא שלושה מכתבים של עגנון מאייר תרצ"ג (מאי 1933) שבהם הוא מציין שנכנס לא"י עשרים וחמש שנים קודם לכן, כלומר בשנת תרס"ח (1908). באר 1992, עמ' 314) טרח לצטט שני מכתבים נוספים של עגנון שגם מהם ברור שעלה ב-1908. תעודת היושר משנת 1908 וכן מכתביו של עגנון לברנר (שקד ווייזר 1978, עמ' 40) מאשרים שעגנון הגיע לא"י בקיץ 1908 ושהוא ידע זאת היטב. מדוע אם כן טען שעלה בשנת תרס"ט? עגנון עצמו כתב: "מרוב ימים נשתכח ממני מניין השנים" ("מעצמי אל עצמי", עמ' 112). באר (עמ' 23) העיר על כך:

עגנון, שכל ימיו היה מקפיד על קוצו של יוד, היה ער לבלבול שיצר סביב פרט חשוב כל כך בביוגרפיה שלו וידע כי הרבה גבות יורמו כנגדו בשל כך, ולפיכך הוא כותב אגב קריצת-עין גלוצאית כעין התנצלות: 'מרוב ימים נשתכח ממני מניין השנים'.

המכתבים שציטט באר מראים כי לא היתה כאן שכתה. הסיבה לאגדת העלייה בתרס"ט היא רגשי האשם של עגנון על עזיבת אמו בתרס"ת. אמו אסתר מתה פחות משנה אחר כך, בגיל ארבעים ושלוש, ביום י"א ניסן תרס"ט (2 באפריל 1909; ראה שקד ווייזר, עמ' 56, הערה 8). ש"י טשאטשקיס הצעיר לא

היה ליד אמו, לא בשעת מותה ולא בלווייתה. אברבך (עמ' 11) טען, שמותה של אמו בשנת 1909, בעת שעגנון כבר היה בא"י, היה מכה קשה לעגנון, ושהסיפורים שכתב באותה עת, כגון עגונות ובארה של מרים, מלאים צער ואבל. כפי שקורה לאבלים רבים, כתב אברבך, עגנון הרגיש אשמה עמוקה בגלל שעזב את אמו כאשר היתה חולה מאוד. מסיבה זו טען עגנון שנים רבות אחר כך שעלה לא"י אחרי מות אמו, בל"ג בעומר תרס"ט (מאי 1909), ולא לפניו, בקיץ תרס"ח (1908): אם אמנם היה נשאר בבוטשאטש עד קיץ 1909, היה ליד אמו בחוליה ובמותה. הגרסה של שנת תרס"ז (1907) אף היא היתה פיתרון דחוק לבעיית רגשי האשם: אם אמנם היה עוזב את בית הוריו שנתיים לפני מות אמו לא היתה עזיבתו נקשרת ברגשותיו עם מותה ולא היה מאשים את עצמו במותה. אברבך (עמ' 84) הוסיף והבהיר עניין חשוב זה. אברבך (עמ' 15) טען, שיצירתו העמוקות ביותר של עגנון רוויות גוון דכאוני ואווירת נכאים של פסימיות ומחלה. הדבר נובע מבעיותיו הרגשיות של הגיבור: קשרו הסימביוטי הלא-בריא עם אמו והמשבר הדתי ורגשי האשם שמעורר בו זכר "זקנו" (סבו), אבי אמו, יהודה הכהן פארב. לדעת אברבך (עמ' 117-100) היה סבו של עגנון, ולא אביו, דמות הסמכות האמתית בחיי עגנון הצעיר.

אגדת העלייה לא"י בל"ג בעומר

עגנון כתב שוב ושוב שיום הגעתו לא"י היה ל"ג בעומר. גם בתו אמונה ירון ("אסתדליין יקדתי", עמ' ה') מחזקת את גרסתו. אולם בקון (1968) הוכיח, שעגנון התעכב בלמברג (לבוב) וביניה ועלה לארץ-ישראל בסוף חודש סיון תרס"ח (1908), ביום מ' או מ"ב לעומר, כשבוע לפני חג השבועות. עגנון ידע היטב שלא הגיע לא"י בל"ג בעומר. מדוע בכלל חשוב העניין? בקון כתב (ראה ברשאי 1988, עמ' 130-129):

בעצם נראה העניין הזה כדבר של מה בכך, אם עגנון הגיע איצה בל"ג בעומר או כ-7-8 ימים אחר כך. אולם נדמה שיש לעניין הזה חשיבות מיוחדת, כי אנו עומדים כאן בפני תופעה הידועה מאד בביוגרפיות של סופרים גדולים, היינו: שטטוש התחומים בין הביוגרפיה ובין היצירה. ובמקרה דגן אפשר לראות, איך קווים השייכים לדמות ספרותית של גיבור עגנוני חדרו לתוך הביוגרפיה של הסופר עצמו. התרקמות הקו הזה בדמות הגיבור נמשכת מאחת היצירות המוקדמות, בהיות הסופר בגיל שש-עשרה, עד אותה היצירה שנתפרסמה ב"הפועל הצעיר" ליובלו הששים של העתון [הכוונה לפתיחה על הרב קוק: ראה עגנון 1967]. היצירה הראשונה היא השיר "גיבור קטן" שהתפרסם ב"המזפנה" ומתחתו רשום תאריך כתיבתו: ל"ג בעומר תרס"ד. והנה הבית השני של השיר:

"ועל הדרגש של הקליוז
 נצב ילד קטן
 בידו תצים קשת ירוך,
 יורה כלפי שטן".
 והוא מסתיים:

"ילד קטן! שגיא כוחו!
 עוד לעמך תראה נפלאות".
 יש כאן קשר ברור בין תחושת העתיד של הילד (או בין חלומותיו) ובין המרומו ביום של ל"ג בעומר. והיצירה השניה פותחת: "אני באתי לארץ בל"ג בעומר תיו ריש סמך זין."

דמיונות הגדלות הנרקסיסטיים של עגנון ברורים מהשיר הנ"ל. הוא יהיה גיבור כמו בר-כוכבא והוא ינצח את השטן. בלא-מודע נלחם עגנון בשטן שבתוכו, ברגשותיו הרעים והקשים כלפי אמו ואביו. ל"ג בעומר היה יום מיוחד בחייו. באר (עמ' 25) מנה את האירועים הבאים בחיי עגנון שחלו בל"ג בעומר:

1. בל"ג בעומר תרס"ד (1904) כתב ש"י טשאטשקיס בן הטי"ז את השיר גיבור קטן.
  2. בל"ג בעומר תרע"א (1911) ניצל עגנון בן הכ"ד ממוות בטוח במירון, כאשר התמוטטה מרפסת בעת ההילולה על קברו של ר' שמעון בר יוחאי.
  3. בל"ג בעומר תר"פ (1920) נשא עגנון בן הלי"ב לאשה את אסתר מרכס.
  4. בל"ג בעומר סיים עגנון את כתיבת בל"ב ימים.
  5. בל"ג בעומר הגיע לידיו התרגום השוודי של והיה העקוב למישור.
  6. בל"ג בעומר תשכ"ב (1962) קיבל אזרחות כבוד של ירושלים.
- מכל האירועים הנ"ל החשוב ביותר מבחינה רגשית עבור עגנון היה תאריך חתונתו (ראה להלן). עלייתו לא"י היתה עבורו, כפי שהיתה עבור רבים מבני העלייה השנייה, לידה מחדש, וגם יום נישואיו היה עבורו תחילתם של חיים חדשים. הוא מיזג בדמיונו את שני התאריכים.

אגדת האב האהוב

משפחת טשאטשקיס היתה סימביוטית. כל אחד היה חלק מהשני, ללא גבולות נפשיים ברורים. הכל היו קשורים ודבוקים זה בזה ולא יכלו להיפרד זה מזה, לוותר ולהתאבל. כאשר בעלה או בנה עזבו אותה, הגיבה אמו של עגנון בדיכאון ולבסוף מתה. כדי לברוח מאשתו החולנית, השתלטנית וההתמזגותית, עזב אביו החלש והלא-מספק של עגנון את הבית לעתים קרובות לצורך עסקיו ונסע לירידיים במקומות רחוקים. בשנת 1938, ביום הולדתו "החמישים" (למעשה החמישים ואחד), נזכר עגנון שכאשר היה ילד, אביו עזבו לראשונה, ונסע ליריד בעיר לשקוביץ, ברוסיה הלבנה, הרחק מבוטשאטש:

כשהייתי תינוק כבן שש או שבע נסע אבא וז' ליריד לשקוביץ. מרוב געגועים על אבא התהלכתי קודר כל הימים. יום אחד עם פנות היום כשחזרתי מן החרד גברו עלי געגועי. סמכתי ראשי לכותל ובכיתי. נתעקרה אנהא מלבי וקראתי, איפה אתה אבא אבא ותוך כדי אמירה נודווגה קריאה שניה, אהבתי אותך אהבה רבה
 "מעצמי אל עצמי", עמ' 26.

בהברה האשכנזית, שבה דיבר עגנון הילד עברית, שתי הקריאות הללו מתחרזות. עגנון עידן את צערו והפכו ליצירה ספרותית: "עמדתי תמיה על השיר שיצא מפי שלא במתכוון. זה שירי הראשון שכתבתי עברית" (שם). עגנון נזכר שוב בסיפור הזה בתשרי תשי"ט (סתיו 1958), בגיל שבעים (למעשה שבעים ואחת), "ביום שעטרוני בתואר חבר באוניברסיטת בר-אילן":

כשהייתי בן שש שנים כבן שבע שנים נסע אבי וזכר צדיק לברכה ליריד. לא ליריד לשקוביץ שסיפרתי עליו בכמה מקומות, אלא ליריד אחר שהוכרתי במקום אחד בהבלעה... מימי הסטריפא התעטפו גלים עצובים... בתוקף געגועי על אבא נאחזו כל מחשבותי בו... מרוב געגועים על אבא קשה היה ליכנס לבית שיצא ממנו. עמדתי מאחורי הדלת והנחתי ראשי על כפות המנעול ואני אומר לעצמי אם אכנס לבית לא אמצא את אבא. געיתי בבכייה ואמרתי מתוך הכני בלשון הקודש, איפה אתה אבא אבא ואנכי אהבתיך אהבה רבה. "מעצמי אל עצמי", עמ' 56-55.

המלים "על כפות המנעול" מקורן בשיר השירים:

קמתי אני לפתוח לדודי וידי נספו מור ואצבעותי מור עובר על כפות המנעול (שיר השירים ה:5).

עגנון נטל את מלות שיר האהבה הנפלא והשמח הזה והשתמש בהן בהקשר של פרידה, בכי ועצב. בסיפור פשוט מופיע הקטע הבא:

ראתה בלומה אדם אחד עומד שם, שאלה בלומה לאותו אדם מי כאן, השיב הירשל אני כאן, גרתיה לאחוריה ותורה. עצוב עצוב הלב, עצוב עצוב ומבויש. כל פעם היה תופס ראשו וצועק, מה אירע, מה אירע? הגשמים טיפחו על פניו וזיעה ביצבצה מגופו, ואת מקומו לא הגיח. לא שציפה שבלומה תצא ותפייסו, אלא שעמד כאדם שכבש לו מקום ושומר עליו. דמומים דמומים ירדו הגשמים. פרוזא נתונה על כל העולם ואי אתה רואה אפילו את עצמך. אבל איקוניא של בלומה מפציעה ועולה לפניך כביום שהחליקה את ראשך כשנכנסת לחדרה היא ברחת וחררה ובאה. הגיח הירשל ראשו על כפות המנעול והתחיל בוכה. "על כפות המנעול", עמ' קצט.

"על כפות המנעול" היא גם הכותרת שבחר עגנון לדרך השלישי של סיפוריו, והיא קשורה לצער הפרידה שלו ולגעגועיו לאביו. הכרך כולל סיפורים עצובים רבים שעיקרם פרידה, עזיבה ונטישה, כגון בדמי ימיה, פנים אחרות, הרופא וגרושתו. אברבך (עמ' 37-36) הביא עדות נרחבת לאכזבתו של עגנון הצעיר מאביו ולכעסו על אביו. כאשר עזב ש"י טשאטשקיס הצעיר את בית הוריו עורר בו אביו רגשי אשם על כך שהוא עוזב אותם:

נפל אביו על צוארי בנו והיבקהו ונישקהו ואמר לו, הוי זהיר בני לכתוב לנו בכל עת. גדול צערו

של נעזב יותר משל עוזב. ואתה עזבת את אביך ואת אמך ואת אחיך ואת אחיותיך. הרבה בנים שכתו דבר זה והרבה אבות ירדו בדמי ימיהם אבל שאולה. ("מעצמי אל עצמי", עמ' 14-13).

ש"י טשאטשקיס לא ראה את אביו מאפריל 1908 ועד סוף אוקטובר 1913. למרות שחי בברלין מחודש נובמבר 1912 הוא לא נסע לבוטשאטש במשך יותר משנה. באפריל 1913 חלה אביו מחלה אנושה, אך בנו הבכור לא בא לבקרו עד ימי גסיסתו ממש. לעגנון לא היה כסף, הוא חי מן היד אל הפה, אבל כאשר רצה, לווה כסף מידידיו. הסיבה לכך שלא ביקר את אביו בחוליו היתה עמוקה יותר. הוא פחד לחזור לאמא-בוטשאטש ולהיתקע שם, וכן פחד מרגשותיו כלפי אביו. ביום 8.11.1913 כתב ל"ח ברנר": "בבוצץ הייתי רק כשמונה ימים ולא ראיתי נחת אפילו כרגע. אבי הי"ו חולה ומחלתו חזקה וכו' ועולמי כמנהגו נוהג" (שקד ווייזר, עמ' 53). ביום 15.11.1913 (ט"ו חשון תרע"ד) כתב ש"י עגנון בן הכ"ז לפישל לחובר, עורך "הצפירה" ו"הגתיבות" בורשה, שפרסם את רשימותיו:

בעוד רגעים אחדים אני נוסע מברלין על מנת לילך בוצצה כי רגעי אבי ספורים חלילה. ידידי אני מבקשך בכל לשון של בקשה כי תואיל לשלוח לי עפ"י האדריסה הרשומה מטה סך מאה וחמשים מארק ואחרי שני שבועות בשו"ב אי"ה לברלין אשלח לך את מיטב ספורי בשביל הנתבות.

באהבה וברכה ש"י עגנון דע לך שאם אינך שולח לי ח"ו [חס ושלום] שאני משתקע בבצתה של בוצץ ("גנונים" 70 תשל"ד 8).

שלום מרדכי טשאטשקיס מת בו ביום, ט"ו חשון תרע"ד (15.11.13), ונקבר למחרת, ביום ט"ו חשון תרע"ד (16.11.1913). בנו הגיע ללווייתו רק לאחר קבורתו. לחובר לא שלח לעגנון את הכסף שביקש ואף לא ענה לו על מכתבו. ביום 9.12.1913 כתב עגנון שוב לחובר תוך שהוא מכחיש את אכזבתו וכעסו:

חלילה לי לכעוס עליך, יקירי, על אשר לא ענית לי אפילו. אני רק שאלתי ממך ואמנם קוה קייתי כי תמלא את בקשתי. - ימים קשים ודעים היו לי הימים ההם. אבי חלה ומת ואני לא זכיתי לענג את נפשו הטהורה וגם להלויה לא באתי אלא לאחר ההשכבה. בן נ"א היה במותו וכל ימיו היה מעוטר בתורה וביראת שמים טהורה ובנימוסין. שבעה חודשים שכב על ערש דוי בכאב וצרות ויסורין ודאגות ואיש לא ידע את נפשו החתומה. מספר גדול עשו לו בני העיר אשר כמוהו לא נעשה עוד בבוצץ זה דור. נשים התעלפו וזקנים וישישים בשוק בכו בכי רב. רק אנכי לא יכלתי לבכות עד אשר נסיתי ללמוד פרק משניות למנוחת נשמתו ויהי בהגיעי למשנה אחת נזכרתי כמה שחידש שם מר אבי ז"ל בפירושו המשניות להרמב"ם ז"ל או נבקעו מעינות עיני בפעם הראשונה ולא יכולתי לומר אפילו קדיש דרבנן. אחד ממכירי הלוח לי כדי הוצאות הדרך ע"מ להשיב לו בששה עשר בדצמבר. ובאשר עוד לא

סלפתי דברי בעיני כסף מעולם צר לי מאד כי איני רואה בעיני בשירי שום מראה מקום לכסף. אולי תוכל אתה ליתן לי דמי קדימה כאשר בקשתי והחזיר נא לי את תשרי ואת אחות למען אתקנים לדפוס.

מכבדך ש"י טשאטשקיס ("גנונים" 70 תשל"ד 8).

עגנון בן הכ"ז לא היה יכול לבכות, משום שהיו לו רגשי אשם על מותו של אביו. כמו לכל בן, עוד קודם לכן היו לו משאלות מוות לא-מודעות נגד אביו, ועוד יותר מכיוון שאביו לא היה יכול לתת לו את האהבה, החום, ודמות ההזדהות שכל כך הודקק להם. כאבו על אובדן אביו היה רב, אך הוא לא היה יכול להתאבל על מותו ונשא את רגשי האשם שלו עד סוף ימיו. בעוד שלפני מות אביו חתם בשם עגנון, אחרי מותו חתם שוב בשם אביו, טשאטשקיס. אחרי מות אביו היה יכול לקבלו.

אגדת העבד העברי בארץ-ישראל לעגנון ולשאר צעירי העלייה השנייה "ארץ-ישראל" לא היתה פלסטינה העותומנית הממשיית, אלא דמות אם אידאלית. הם "עלו" אליה ולא היו אמורים "לרדת" ממנה. עגנון כתב שהיה בן תשע-עשרה וחצי כאשר עלה לא"י ("מעצמי אל עצמי", עמ' 12). למעשה היה בן עשרים שנה ותשעה חודשים. במכתבו לעיריית תל אביב משנת תרצ"ד (1934) כתב עגנון:

התהלכתי בארצות החיים שש שנים כדין עבד עברי ובשביעית ירדתי לחוצה לארץ ("מעצמי אל עצמי", עמ' 9).

על אגדה זו חזר בסיפור ולא נכשל: אחרי שעשיתי שש שנים בארץ ישראל כדין עבד עברי נגזר עלי לצאת לחוצה לארץ "ראלו ואלו", עמ' רצא.

למעשה היה עגנון בא"י בפעם הראשונה פחות מארבע וחצי שנים, מאמצע מאי 1908 עד סוף אוקטובר 1912 (באר, עמ' 161). בגיל עשרים וחמש עזב את א"י ו"ירד" לגרמניה בכוונה להישאר שם. המלים האירוניות "כדין עבד עברי" מגלות את רגשותיו האמתיים של עגנון. באר (עמ' 27-26) עמד על אכזבתו הקשה של עגנון הצעיר מארץ-ישראל. כרבים מצעירי העלייה השנייה, הוא ייחל לאמא טובה וחמה, ארץ זבת חלב ודבש, ומצא תחתיה אמא קשה ורעה, ארץ אוכלת יושביה.

כייחסו האמביוולנטי של עגנון לא"י כן היה יחסו לדת היהודית. גם לפני שעזב את בוטשאטש היו לש"י טשאטשקיס הצעיר ספקות והתלבטויות בעניני דת ואמונה. לאחר מות אמו (1909), "זקנו" (1911) ואביו (1913) החל עגנון להתלבט קשות באמונתו הדתית. במשך השנים שחי בגרמניה (1924-1912) התנדנד עגנון בין דתיות לחילוניות ולא התכוון כלל לחזור לא"י. בגלויה ששלח

את צריכה להיות כולך מסורה לי, כמונן גם לילדים וגם לי...
"אסתרליין יקרת", עמ' 75.

אסתר שלחה לו צילום שלה וביקשה ממנו לבוא אליה. הוא כתב לה:

תמונתך קיבלתי. מה עזובה את... וזה הדבר אסתרליין אשר אינני הולך לאירופא. אף כי חפץ אני מאד לראות אותך ואת הילדים. ממש נפשי יוצאת! אבל אם אפשר, מי יודע אם אוכל לשוב אל העבודה
"אסתרליין יקרת", עמ' 105.

אסתר רצתה לרכוש מקצוע, לעבוד ולהרוויח. היא התלוננה באוזני בעלה על כך שאינה יכולה להרוויח כסף. עגנון כעס עליה מאד:

מפני מה את כותבת לי שאין את יכולה להרוויח מעות? מי ביקש זאת מידך??? אני ודאי לא!!! אני רוצה שתהיי בריאה ושלא תהיי עצבנית כל-כך, שלא תעשי כל דבר נגד רצוני, שלא תבואי בסטרוניא על כל מעשי, שלא תודיעי לי אחרי המעשה את אשר עשית
"אסתרליין יקרת", עמ' 108.

מרב כעס מודחק על אשתו עגנון הפיל ושרב חפצים:

כנראה יש איוה קלקול בעצבי, כי אני מקלקל הרבה, זה ג' פעמים נשברה זכוכית המנורה, ואתמול נפל העט תמיד שלי ונתעקם, והרבה אני מצטער על זה... גם בקבוק הקוניאק אשר שמתי ממנו אתמול בכוס התה נשפך. יהיו נא הדברים האלה כפרה: "אסתרליין יקרת", עמ' 109.

עגנון כתב לאשתו:

בנוגע למעשה רבי יוסף צדקת רק באשר את בת הדור הזה. לא כן בנות ישראל שבדורות הקודמים, שאמונתן היתה חזקה, והחזיקו עצמן רק ככלי-שרת למעשיהן הקדושים של בעלן
"אסתרליין יקרת", עמ' 117.

האם התכוון עגנון לאמו? הוא נתן לאסתר עוד ועוד דוגמאות של נשים אחרות שעזורות לבעליהן ואינן מתלוננות. אסתר לא היתה בתולה כשהתחתנה אתו, ועגנון הרגיש מקופח ומרומה. אסתר נפגעה מאד וכתבה לו במוצ"ש 25 באוגוסט 1925 ממקום הנופש שלה בעיר קרנץ (Cranz) שעל שפת הים הבלטי:

אתה צודק, אינני יכולה למלא את התפקיד להיות אשתך. אני אוהבת אותך מאד, יותר מאשר כל אדם אחר, אולם נאלצתי להיווכח שזה אינו מספיק כדי שנחיה ביתך. אחרי חמש שנות חיים משותפים ועקרים, ועשרה חודשים שבהם חשבתי רק עליך, נבגועים ובחסר, ברור לי כעת שיחסינו לא יסבו. במשך כל התקופה הזאת לא זזת כהוא זה מהסתייגותך ממני, בעמקי לבך מרגיש אתה את עצמך מקופה. איני מאשימה אותך, אף לא בלבי, אני רק עצובה - אולם אני גאה מכדי להמשיך כך... אני חושבת שאני משערת עד כמה סבלת בגללי. אני חושבת שאינך משער עד כמה סבלתי בגללך. אולם אין זה העיקר. העיקר הוא שרגשותיך כלפי לא הספיקו. שאם לא כן היית עושה ממני אדם שלם, אשה שלמה, תכונות לכך מצויות בי. ואז יכולת להשלים עם העבר והוא לא היה קיים עוד. לוא היו רגשותיך כלפי מספיקות לא היית חש עצמך

מרומה על ידי הגורל. אני יודעת מה משמעותם של דורות הקדומים והדור הזה. אלה הם רגשות מסוגננים - תחליפי רגשות
"אסתרליין יקרת", עמ' 121-122.

אסתר הציעה לבעלה שכאשר היא תבוא עם הילדים לא"י הם יחיו בנפרד: "אתה בשקט הנחוץ לך ואני עם הילדים" (שם). אך למרות כל הרגשות הקשים והרהורי הפרידה היא לא יכלה להיפרד ממנו, ואף הוא לא יכול היה להיפרד ממנה. היא באה סוף-סוף לא"י בשלהי שנת 1925 והצטרפה לבעלה עם ילדיהם. הם נשארו יחד עד יום מותו של עגנון, למרות הבעיות הקשות ביניהם והעובדה שאסתר ברחת מהבית פעמים רבות כאשר רבה עם בעלה.

לאחר שעלה היטלר לשלטון בגרמניה בראשית שנת 1933 הציף גל של מהגרים יהודיים מגרמניה את א"י. לירושלים הגיע ד"ר מרס אטינגון (Max 1881-1943 Eitingon) פסיכיאטר יהודי גרמני יליד רוסיה, תלמידו של פרויד. מכספו של אטינגון הוקם המכון הפסיכואנליטי בברלין, ובירושלים הוא יסד את המכון הפסיכואנליטי הארצישראלי הנקרא כיום על שמו. לרוון (Roazen 1975, 329-330) היתה דעה גרועה על אטינגון. הוא טען שאטינגון לא היה מורה או נואם טוב, הוא גמגם, כמעט שלא כתב כלום, והיה החבר הפחות חשוב בוועדה הסודית של פרויד בווינה.

תוך זמן קצר הגיעה אסתר עגנון לטיפול נפשי אצל אטינגון. היא נקשרה אליו והיתה אצלו בטיפול כעשר שנים, עד מותו של אטינגון. דב סדן טען באוזני, שאסתר עגנון אושפזה בביה"ח הפרטי של ד"ר שטרן בירושלים. בתה אמונה ירון טוענת, שאמה שהתה בבית ההבראה של ד"ר אדולף שטרן, כשהיתה בורחת מהבית לאחר מריבות עם בעלה. הקשר הקרוב של אסתר עם אטינגון השפיע גם על יחסיה עם בעלה. עגנון קינא באטינגון על קרבתו הרבה אל אשתו, ופחד שהטיפול הנפשי של אשתו אצל אטינגון יביאה להחלטה לעזוב אותו.

היחסים בין עגנון לאשתו נשארו קשים ומסובכים. יחסים אמביוולנטיים בין בני-זוג מופיעים גם בסיפורים רבים של עגנון, כגון פנים אחרות, הרופא וגרושתו ופרנהיים. הנושא החוזר הוא של זוג שנפרד או מתגרש, אבל בני הזוג אינם מסוגלים להיפרד ממש. הבעל אינו מסוגל להיפרד מאשתו ולוותר עליה. נושא נוסף הוא קנאתו של הבעל באשתו על מאהביה הקודמים.

ד"ר מרס אטינגון נפטר בשנת 1943. חבריו ותלמידיו, ובראשם ד"ר משה וולף, קראו למכון הפסיכואנליטי שלהם על שמו וערכו כרך זיכרון לכבודו בשלוש השפות שדוברו במכון: אנגלית, גרמנית ועברית (Wulff 1950, p. 56). סיפורו של עגנון טלית אחרת הופיע בכרך הזיכרון לאטינגון עם הקדשה: לנשמת ר' מרדכי אטינגון הלוי עליו

השלום. אולם אטינגון לא השתמש בשמות מרדכי הלוי. שמו היה מרס. מרדכי הלוי היו שמותיו של אביו של עגנון, שלום מרדכי הלוי טשאטשקיס. יחסו הקרוב של אטינגון לאשתו של עגנון עורר בעגנון מחדש את רגשותיו כלפי הקשר בין אביו שלום מרדכי לאמו אסתר. העברת הרגשות של עגנון לאטינגון החייתה את המשולש האדיפלי שנפוץ כל כך ביצירותיו (אברבך, עמ' 30-19).

וולף כתב בהקדמה לספר הזיכרון, שטלית אחרת הוא זיכרון-ילדות של עגנון שכנראה שוחח עליו בעבר עם ד"ר אטינגון (וולף, עמ' 5) הסיפור מתרחש בבית המדרש בבוטשאטש ביום כיפורים עם מאד. המספר מגיע באיחור לבית המדרש של "זקנו" ומגלה שאין בו מקום. הוא חושב לשרב ל"זקנו" ולאמר לו שכבר התפלל. לייבל "בן בנו של הצדיק" מתעלל במספר. הוא גותן לו להריח כד של מי פירות, במקום מים סתם, והמספר אינו יכול להריחו, מחשש שישתה ממנו ביום הכיפורים. המים והפירות מגיעים אל פיו. הוא מתמלא "עברה" על לייבל וגורר אותו עמו. בחזרתו הוא מוצא את "זקנו" עצוב, כי הזקן יודע מה שנכדו עשה. המספר מנסה לפייס את "זקנו" ולהתעטף בטלית. הוא מוצא את טליתו, אבל חסרה בה ציצית אחת. המספר עצמו מתמלא צער.

אברבך טען, שטלית אחרת הוא סיפור של מאבק אדיפלי בין עגנון לבין סבו (אברבך, עמ' 104-105). עגנון כלל את הסיפור באוסף סיפוריו, אך השמיט את ההקדשה לאטינגון ("סמוך ונדאה", עמ' 202). לעגנון היה כנראה חשבון פנימי עמוק וארוך עם אטינגון המת, כפי שהיה לו עם אביו המת. הוא קינא ב"מרדכי הלוי" אטינגון וכעס עליו בגלל הקשר הקרוב שלו עם אסתר, וגם פחד שיאבד את אשתו בגלל אטינגון. כך גם קינא עגנון בילדותו באביו שלום מרדכי על קשרו הקרוב והאינטימי עם אמו, אסתר, ובעמקי נפשו רצה שאביו ימות (השווה אברבך, עמ' 30-19).

פרויד ביצירות עגנון

בסיפור האוטוביוגרפי בנעוריו ובזקניו (בכרך "על כפות המנעול", עמ' רעג-שנ) מופיעה דמות בשם יצחק מונדשפיל, מליצני שבוש (בוטשאטש), שאוהב לשחק עם גערות ומשתעמם מדברי ספרות. יצחק מונדשפיל חוזר ומופיע בסיפור יום אחד - סיפור של סיורים, קודם ברמו דק, בשם "מ'תכריך של סיפורים", עמ' 13-14), אחר כך ברמו עבה, בשם "מ'ש (שם, עמ' 16), ולבסוף בשמו המלא, יצחק מונדשפיל (שם, עמ' 22). ברול (1986, עמ' 358-359) טען, שבסיפורי עגנון מופיעות "דמויות מופת" נרמזות ושיצחק מונדשפיל הוא בעצם זיגמונד פרויד. Mundspiel פירושו משחק הפה. משחק זה מסווה את שמו של זיגמונד פרויד: Freud פירושו שמחה ומכאן יצחק, Sieg Mund

פירושו נצחון הפה. זוהי אירוניה עגנונית טיפוסית, כי פרויד מת מסרטן הפה (לא ברור אם עגנון ידע זאת). לדעת ברזל, בתו של יצחק מוגנשפיל בסיפור יום אחד - סיפור של סיורים היא נציגת האני או הנפש. "הטירוף והדיכאון מזמינים את זכרו של זיגמונד פרויד. בתו מציעה (למספר) מרגוע במיטה. השכיבה על הספה, כאורח ריפוי במצבי דיכאון וטירוף, מיוצגת באורח אירוני";

פשטתי את רגלי. נתקלו רגלי בגדרה של המטה והגדר היתה עשויה ברזל. נטלתי את גופי וזויתי כלפי מעלה. הטיח ראשי בגדרה של המטה שלמעלה. והגדר ברזל היתה עשויה (תכריך של סיפורים, עמ' 12).

ברזל הוסיף "לא זו בלבד שאין המיטה, ברמז לספת המרפא בשיטת פרויד, מועילה, אלא שהתיאור נסמך לנוהגם של אנשי סדום באורחיהם" ("תכריך של סיפורים", עמ' 13). לדעת ברזל, המרתף שאין לו סוף ("תכריך של סיפורים", עמ' 18) מסמל חוסר-אונים וחוסר כח-גברא: המספר "אינו גומר". ברזל טען שבעיית הגבריות, חוסר-האונים וחוסר-כח-גברא היא נושא ראשי בכמה סיפורים: סיפור פשוט, הרופא וגרושתו, תמול שלושם, אגדת הסופר ועוד. נראה שעבור ברזל פירוש "פרוידיאני" זהה לפירוש מיני. ברזל טוען, שהעיר בוטשאטש "תכריך של סיפורים", עמ' 7) מסמלת אם ואשה: "עיר הזקוקה להגנה, לגבורה, לגבריות של ממש" (ברזל, 1986, עמ' 367, הערה 9).

פרויד נזכר גם בסיפור לפנים מן החומה. המספר הצעיר מטייל עם חברתו לאה בעיר העתיקה בירושלים, ומספר לה על "ריבה" רוסיה צעירה ויפה בשם אלכסנדרה שהביא בשעתו לחמישה חדרים שונים ביפו, שחבריו מסרו לו למשמרת בעת העדרם. הוא לא ניסה אפילו לגעת בצעירה היפה והמושכת. על החדר האחרון הוא אומר,

חדר זה שהבאתי לשם של אחד מחברי היה, שיצא לחוצה לארץ ללמוד תורה אצל פרויד או אצל יונג או אצל אחד מאותם שביקשו לקעקע את היינו
("לפנים מן החומה", עמ' 17).

אלה הם דברים כדרבנות. עגנון פחד שהקשר של אשתו אסתר לפרויד (ולאיטנגון) יהרוס את חייו. ברזל (1986, עמ' 331) כתב על "לפנים מן החומה": "עגנון מסגיר בידו את הסודות הכמוסים ביותר של הווייתו: צור

פירושים פסיכואנליטיים ליצירות עגנון

פלדמן (Feldman 1987, p. 29) קבלה על המחסור הבולט במחקרים פסיכואנליטיים על יצירת עגנון. בכל זאת, למרות ההתנגדות שישנה בקרב חוקרי הספרות בישראל לפירושים פסיכואנליטיים, התפרסמו כמה עיונים פסיכולוגיים ופסיכואנליטיים בסיפורי עגנון. אתעכב כאן על כמה מהסיפורים היותר מעניינים של עגנון ועל הפירושים הפסיכולוגיים שניתנו להם.

פנים אחרות (בכרך "על כפות המנעול") הוא סיפור עצוב על מיכאל הרטמן (איש קשה) שמתגרש מאשתו טוני אבל אינו מסוגל להיפרד ממנה. אחרי טקס הגט הם ממשיכים לטייל ביחד ולשותח, ומגיעים לבסוף אחרי חצות הליל לבית-מלון, אך לנים בנפרד. יש כאן בעיות פרידה קשות, התלבטויות קשות ואמביוולנציה רבה. הסיפור נכתב בעת שיחסי המחבר עם אשתו היו קשים ומסובכים. ברזל (1975, עמ' 62-61) ניתח את עניין הסוכך (השמשיה) שבידי טוני. "ברובד הסמלני-פרוידיאני הרי הזדווגות הסוכך (זכרי) לאדמה (נקבית), אפילו אם בשלב זה של חיי הזוג שנפרד, אין בה לא תכלית ולא יופי, עשויה לעורר ריגשה. הריגשה שמעורר הסוכך היא בכואה סמלית להתעוררות האירוטית של הרטמן." ברזל הוסיף הערה: "פרויד נזכר מפורשות בנוסח "דבר". אין ספק שלעגנון היתה בקיאות במשמעויות סמליות פרוידיאנית וידע כיצד יתפרשו סמלי מפתח בסיפורו."

הרופא וגרושתו (בכרך "על כפות המנעול") הוא סיפור על רופא שבא לעבוד בבי"ח ומתאהב באחות בלונדינית בעלת עיני תכלת שחורה בשם דינה. הוא מתחתן אתה, אבל אחר כך הוא מקנא וכועס מאד על כך שהיה לה מאהב קודם, ומייסר עצמו בדמיונות עליו. הרופא-המספר מתגרש מדינה, אך נשאר מאד קשור אליה. הסיפור מלא סמליות מינית ואחרת, ואמביוולנציה רבה. האחות דינה דומה מאד באופיה ובמראה לאשת הסופר, אסתר, והעובדה שלאסתר היה מאהב אחר לפני עגנון מתבטאת היטב בסיפור. על המשמעות של עיניים כחולות בעמקי נפשו של עגנון אנו למדים מסיפורו הקפקאי האדוני והרוכל (בכרך "סמוך ונראה", עמ' 102-92): האדוני בעלת העיניים הכחולות (עמ' 98) שוחטת וטורפת את בעליה ומוצצת את דמם. ברזל (1975, עמ' 37-38, 25) ניתח את הסמלים בסיפור הרופא וגרושתו. הפחה שתום העין "כולו סמל" למציאות חיים חצויה ומעוותת. השמלה החדשה והנקייה של האחות דינה היא "בבואה לצלם האחות: תמות (תמימות) בלי דופי." השמלה הישנה והמלוכלכת מסמלת עוון וכתם, קלון וחטא. כך גם הסינר המלוכלך. התכלת השחורה שבעיני האחות דינה היא "בבואה לגורלה של

מחצבת-נשמתו, כפי שהוא מדמה אותה, וכן הצורה שבה הוא תופש את מהות החיים היהודיים בגולה". אבל העיקר כאן הוא הסיפור האישי של עגנון. ברזל טען שיצירתו של עגנון היא ביוגרפית, אוטוביוגרפית ומטאביוגרפית.

בנד (1989) טען, שבשנים 1931-1935 נחשף עגנון לפרויד ולפסיכואנליזה. יחסו אליהם היה אמביוולנטי. לדעת בנד הסיפורים הראשונים של "ספר המעשים", פנים אחרות, המטפחת ופת שלימה שהופיעו אז שונים מאד מהסיפורים שקדמו להם. בנד הזכיר, שבשנת 1933 הגיע איטנגון לירושלים וייסד את החברה הפסיכואנליטית בארץ-ישראל, ושהוא ואשתו היו ידידים קרובים של עגנון ואשתו. אולי בגלל קשריו האישיים הקרובים עם משפחת עגנון, ומתוך רצון לשמור על פרטיותם, נמנע בנד מלהזכיר את עניין הטיפול הנפשי של אסתר עגנון אצל איטנגון, שללא ספק ידע עליו. בשנת 1935 פרסם עגנון את סיפור פשוט. בנד טען ששיטת הטיפול של הרופא ד"ר לנגום הפוכה לשיטת פרויד: הרופא מדבר ומספר והחולה מקשיב ונרפא.

לאסתר עגנון היו כל כתבי פרויד בגרמנית והיא היתה קוראת לפני בעלה פרקים ממנו. עגנון קרא או שמע מאשתו בעיקר את "פשר החלומות" של פרויד. בספר זה יש הרבה מרכיבים שעניינו את עגנון: החלום כסיפור, החלום כיצירה, החלום כעולם מוגדר בלי מחיצה בין דמיון למציאות. על חלומות ביצירת עגנון כתבה שריבוים (1993) עבודה חשובה. בנד (1989) טען, שעגנון התרשם בעיקר מהחלק הרביעי של הספר, "העיוות בחלומות", ושהו השפיע על סיפוריו באותן השנים. המלה "פנים" מופיעה בהרבה ביטויים בעברית: פנים ישנות, פנים חדשות, פנים לכאן ולכאן, משתמע לשתי פנים, פנים אל פנים, מעמיד פנים, מסתיר פנים, מכיר פנים, נושא פנים, מלבין פנים, מלביש פנים, מעלה פנים. היא מופיעה פעמים רבות גם בסיפור פנים אחרות, שנכתב בשני נוסחים שונים: נוסח א' פורסם ב"דבר" (1932) ונוסח ב' פורסם ב"גליונות" (1941). בנד השוה את שני הנוסחים ומוצא הרבה השמטות, תוספות ותיקונים בנוסח ב'. בנוסח א' היתה התייחסות שלילית לפרויד:

מיכאל הכיר לה טובה שלא פרשה את חלמו על פי פרויד וסיעתו. יפה היה לו חלמו כמות שהוא, כשלא קודם שנתמסס.

הערה זו הושמטה כליל בנוסח ב'. לעומת זאת, בנוסח ב' נוספו קטעים שיש בהם ראייה פסיכולוגית, כמו על שני המחזרים של הגרשה הטריה טוני הרטמן שמטיילים אתה ביחד וכל אחד מהם חושב לגזול אותה מהשני. בנוסח ב' באו גם תיקונים שמושפעים מאד מ"פשר החלומות" (בנד 1989, עמ' 119).

האחות: היא מסמלת יופי ומצוקה, טוהר וזכר-חטא שנמזגו בחייה של דינה. בתכלת השחורה משתקפות תנודות רוחה של האחות. היא המסגירה את סודה. לדעת ברזל השושנים האדומות בליל הכלולות של הרופא והאחות הן

סמל כפול לאהבה לטהט וכן לליל בתולים. יחסו המסובך של הרופא לאשתו מומחש באמצעות יחסו לפרחים. השושנים מזוהות בעיניו לא עם ליל האהבה המיועד לו ולבת-זוגו, אלא עם החטא [שלה]. את הפרחים הוא קושר בשולח מסתורי, שאינו אלא המאהב הראשון של אשתו... הרופא כופה על דינה את ההתקרבות לשושנים, שלא הוא שלחם, את הויתרון המתמדי (המתמיד) של חטאה.

לדעת ברזל יש סמלים אירוניים בסיפור: המלה "אדון" מופיעה כאן בשלושה מובנים שונים: ישוע, המאהב והבעל. "נטלתי את סנטרה בידי ואמרתי לה כבר בא אדוניך ואי את צריכה לחכות, ונתתי פי על פיה" (שם, עמ' תעז). ברזל טוען ש

הבעל מפרש פירוש אחד, אבל דבריו הגלויים אינם מסתירים את המשמעות האחרת... הקונטרס שנועד לעילוי רוח האורחים במלון מתהפך למסמך גרוטסקי, המסמל באופן אירוני את מהותו של ליל האהבים.

בנד (Band, 1968) וברזל (1973) עמדו על הדמיון הרב שבין יצירתו של עגנון לזו של קפקא. גם פת שלימה (בכרך "סמוך ונראה") הוא סיפור קפקאי. המספר נמצא לבדו בירושלים. הוא מרגיש בודד, נטוש ועזוב. "אשתי וילדי יצאו לחוזה לארץ ואני נשתיירתי יחידי בביתי וכל טרחת מזונותי היתה מושלכת עלי." במציאות עלי. רופא את אשתו וילדיו בחו"ל, ולא להיפך. רופא ידיד שלו נותן לו מכתבים לשלוח בדואר רשום. המספר רעב מאד, ומתלבט קשות אם ללכת קודם לדואר או קודם לאכול. החבר שלו שבגללו נשרף ביתו של המספר מופיע ולוקח אותו בכרכרה. פתאום מופיע מכר טרחן של שניהם שהמספר אינו סובלו. המספר מבקש מהחבר להטות את הכרכרה מהטרחן, אך החבר דוקא מטה אותו אליו. המספר מנסה להטות את הכרכרה לצד השני, והיא מתהפכת. הם מתגלגלים ברפש. המכתבים מתלכלכים. כל גופו של המספר חבול וכואב. הוא הולך לאכול בבית מלון

מפורסם, אבל המלצרים משתהים זמן רב מאד ולא מביאים לו את ארוחתו. הוא רעב נורא אבל מתאפק ושותק. לבסוף כולם גומרים לאכול והוא נשאר רעב ונרדם במסעדת בית המלון. בסוף הסיפור הוא חוזר "אדם בודד הייתי באותו פרק, אשתי וילדי ישבו בחוזה לארץ וכל טרחת מזונותי היתה מושלכת עלי." הסיפור מלא התלבטויות, אמביוולנציה, מעשי כשל וכעס מודחק. מכתבי הרופא שהתלכלכו ברפש אינם נשלחים כלל. לדעת אברבך, פת שלימה מאשר את דברי פרויד שהשיתוק הוא סימן של סכסוך פנימי של הרצון, ושהמצב של אי-ודאות ורגשי-אשמה נמשך ללא קץ (Aberbach 1984, p. 58).

אורח נטה ללון הוא סיפור על בן העיירה שבוש (בוטשאטש) שחוזר לעירו אחרי המלחמה והפרעות ומקבל את המפתח לבית-המדרש הישן. עגנון עצמו חוזר לעיר הולדתו בוטשאטש פעמיים לפני מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1913, פעם לביקור של שבוע ימים אצל אביו הגוסס, ופעם נוספת ביום לוויית אביו, אחרי הקבורה. הוא חוזר שוב לבוטשאטש רק בשנת 1930. אם כי על-פני השטח זהו סיפור על יהדות פולין, עמוק יותר זהו סיפור אישי מאד על נסיונו של עגנון לחזור לילדותו, לאמו, לאביו ולסבו המתים. יש בסיפור סמליות מינית וקיומית. פלדמן קבלה על עיוורון החוקרים לפירוש הפסיכואנליטי של עגנון עד כה. לדעתה עגנון היה מאד אמביוולנטי כלפי פרויד והפסיכואנליזה, ויש לכך גם עדות פנימית בסיפוריו. בסיפור אורח נטה ללון יש סמלים מיניים ברורים. המפתח שמרכז הסיפור מסמל את אבר-המין הזכרי; הדלת, הבית, הקופסא והמנעול את איבר-המין הנקבי. אך לדעתה של פלדמן הנושא העמוק ביותר בסיפור הוא הגעגועים אל רחם האם. בפרק 22 מצטט המספר אגדה תלמודית ידועה:

אין לך ימים שאדם שרוי בטובה יותר מאותם ימים ששרוי במעי אמו שמלמדים אותו כל התורה כולה וכיון שבא לאויר העולם בא מלאך וסטרו על פיו ומשכחו כל התורה כולה (עמ' 106).

בפרק 76 הוא חוזר על האגדה: התינוק הרגיש בחריץ של שפתו העליונה, שסטרו מלאך על פיו והשכיחו כל התורה כולה. נודעזע והתחיל בוכה (עמ' 429).

פלדמן הצביעה על כך, שעגנון השמיט מסיפור זה את ענין הנר והאור ברחם האם, שממלא את כל היקום, ושהוא מרכזי לאגדה הרבנית (מסכת נידה, דף ל, ע' ב; מדרש תנחומא, פרשת פקודי, ג). לעומת זאת, לאורך כל הסיפור מדליקים נרות ובכל עת שלומדים תורה יש הדלקת נרות. לדעת פלדמן, המשאלה לחזור לרחם היא משאלת-מוות, והשמטת עניין הנר והאור מהסיפור על התינוק במעי אמו היא הגנה (הכחשה או

הדחקה) בפני הכמיהה למוות. אבל הסיפור אורח נטה ללון מלא יאוש, קברים ומוות. הוא מחפש את המפתח האמיתי לחיים שלפני הלידה, את החזרה לרחם, ואינו מוצא אותו. לאחר הסעודה (בכרך "לפנים מן החומה", עמ' 257-269) גם הוא סיפור קפקאי. המספר משתתף בסעודה אבל חש שעליו להסתלק משם. הסעודה מסמלת את החיים עצמם, והמספר מתמודד עם המוות:

נדמה לי פתאום שמתבקש אני. כרו לא קרא, קריאה לא הגיעה לאוני, לחישה קלה לא התלחשה. מעצמי, מעצמי ידעתי שמתבקש אני. נתתי את לבי לדעת מה טעם מתבקש אני ועל שום מה מבקשים אותי ומי מבקש אותי ולהיכן אני מתבקש... ישבתי והרהרתי בלבי, וכי מכל בני הסעודה אני בלבד נלקח אני מבית הסעודה, שמא כל בני הסעודה נלקחים מבית הסעודה, אלא שמתוך שהם ישינים אינם יודעים ואני מתוך שאני ער אני יודע.

לאחר הסעודה המספר מטפס בשלבי סולם אינסופי אל ראשה של האות י'. הוא חושב הרבה על המוות. העלייה בשלבי הסולם והכניסה לתוך ראשה של האות מסמלת יחסי מין, או אולי את החיים והמוות. הסיפור רווי סמליות מינית וקיומית, אי-ודאות, יאוש וחוסר-אונים משוע.

הירשל המשוגע וד"ר לנגוס

סיפור פשוט (בכרך "על כפות המנעול") הוא הסיפור הידוע והמסובך ביותר של עגנון, ועליו נכתבו יותר מחקרים מאשר על כל סיפור אחר. הוא נכתב והתפרסם לראשונה בשנת 1935, בעת הטיפול הנפשי של אסתר עגנון אצל ד"ר מכס איטינגון. בשנים אלו היה עגנון עסוק מאד בפסיכואנליזה של אשתו ובחיי הנפש של עצמו. כותרת הכרך "על כפות המנעול" לקוחה מתוך הסיפור, ומקורה ב"שיר השירים". השמות בסיפור סמליים ומלאי משמעות. זהו סיפור מאד לא-פשוט על משפחתו של הירשל (צבי קטן) הורביץ, ששולטת בה אמו הקרה, הקמצנית והקשה צירל קלינגר (מצלצל) הורביץ,

"סיפור פשוט"

הוא סיפור אוטוביוגרפי, במונח הרחב של המלה. גם לעגנון, כמו להירשל, היה אבא חלש, מרוחק, ובלתי-מספק, שלא היה דמות הזדהות טובה. כמו הירשל, גם עגנון היה קשור לאמו בקשר אמביוולנטי וסימביוטי.

שאינה מרשה לבנה לשאת את קרובתו-אהובתו הענייה בלומה (פרח) ומאלצת אותו לשאת את מינה צימליך (בערך) העשירה. הירשל משתגע. מתוארת מחלתו הנפשית של הירשל ורפוייה על ידי ד"ר לנגוס (לאט), הפסיכיאטר מלמברג (לבוב), שמספר

להירשל סיפורים, משחק עמו שחמט ואינו דוחק בו להבריאו. עגנון למד על רפואת-הנפש מכמה פסיכיאטרים: ד"ר היינץ הרמן (1948-1892), ידידו וידיד אשתו, יליד קניגסברג, שהיגר לירושלים וניהל את ביה"ח עזרת נשים (כיום ב"ח שרה הרצוג), ד"ר מכס איטינגון וד"ר צבי הוגו נוטמן היונגיאני, שאתו היה עגנון קשור. יש אומרים, שעגנון עצמו היה בטיפול נפשי אצל ד"ר נוטמן; לאחר שנים רבות של חקירה מאומצת לא הצלחתי למצוא אישור לכך.

בין חוקרי עגנון, שעסקו בסיפור פשוט מן ההיבט הפסיכולוגי, נמצאים סדן (1934), ברכיהו (1944), לנדאו (1967), ג. שקד (1967), בנד (Band 1968, 1989), אבן (1969), הוכמן (Hochman 1968, 1970), שטרן (1971), אשכולי (1973), יהושע (1980), מ. שקד (1982), ואברבך (Aberbach 1984). החוקרים הנ"ל עמדו בעיקר על התלותיות והפאסיביות של הירשל, השתלטנות והחמדנות של אמו, ואי-יכולתו של הירשל להתמרד נגדה. הם פירשו את שגועונו של הירשל כביטוי לסכסוך הפנימי שבנפשו ולמרד ולזעם העזים שהוא "מדחיק" בקרבו. הפירושים הנ"ל, למרות עמקם, אינם יורדים לדעתי לשורש הבעיה של הירשל ושל שגועונו.

בדיוק כמו בחיי הנפש של עגנון עצמו, הבעיה המרכזית בסיפור פשוט היא היחס ההתמזגותי שבין הירשל לאמו. צירל קרה ומאופקת, שתלטנית וקמצנית, לא ישרה, ומעבירה מסרים כפולים והפוכים. צירל גם תאוותנית, חמדנית, וינקותית. היא לא התאבלה על מות אביה. הנישואין בין ברוך-מאיר לבין צירל הדדיים והרמוניים לכאורה, אך למעשה הם סילוף ושקר, הכחשה, יחס חולני של התמזגות תוך הכחשת הזעם והמרד. הבעל שונא את אשתו אך הוא מכחיש לעצמו את כעסו עליה ואת אכזבתו ממנה (בכרך "על כפות המנעול", עמ' צב-צג).

ההכחשה היא מנגנון-ההגנה המשפחתית. האב, האם והבן כולם מכחישים את המציאות הרגשית. הירשל הוא אובייקט מקשר בין אמו צירל לבין אביה המת שמעון הירש קלינגר ("על כפות המנעול", עמ' סג-סג). גם בלומה היא אובייקט מקשר בין ברוך-מאיר לבין אהובתו המתה מירל. בלומה היא יתומה שאיבדה את שני הוריה לאחר שחייתה באכזבה מאביה, חיים נאכט. היא בלומה (עצורה), מאופקת, שתקנית, לא-נותנת ולא-חמה - ממש כמו צירל.

במושגי קוהוט (Kohut 1971) משיכתו של הירשל לבלומה היא העברה תאומתית (twinship transference) והעברה השגבתית (idealizing transference). הוא כמה להתמזגות עם בלומה. הוא נכסף לאמא אידאלית. הוא מתוסכל קשות מאמו אך אינו

יכול לצאת מההתמזגות אתה. האמביוולנציה העצומה של הירשל והפסיביות שלו הן תוצאה של היותו תקוע בהתמזגות עם אמו. הוא מכחיש את זעמו הנורא על אמו: הוא מציית לה. בלא-מודע הוא מפצל את דמות האם שבתוכו לשתיים: אמא טובה-כולה שמתגלמת בדמיונותיו על בלומה, ואמא רעה-כולה שמתגלמת ברגשותיו כלפי מינה.

מחשבות הרצח של הירשל כלפי מינה ("על כפות המנעול", עמ' רא) הן התקה של זעם רצחני שיש לו כלפי אמו. השיגעון של הירשל מבטא דברים רבים: את זעמו הנורא כלפי אמו, את מרדו נגד אמו, את רגשותיו המיניים (קריאת התרנגול), את הזדהותו עם דודו המשוגע, את דחייתו את אביו, את האמביוולנציה הקשה שלו, ואת אימת המוות שלו: "אל תשחטוני, אני איני תרנגול." הוא מרגיש שאמו אינה נותנת לו לחיות. השיגעון מבטא גם את הדימוי העצמי הגרוע שלו: הוא מקרקר כצפרדע. השיגעון מבטא גם את כמיהתו הבלתי-אפשרית לבלומה, שמסמלת את האם האידאלית שאינה קיימת ("על כפות המנעול", עמ' רלו). ד"ר לנגוס הוא אבא טוב שאתו יכול הירשל להזדהות, וזהו סוד הריפוי של הירשל: ריפוי הוא ריפוי העברה (transference cure) מתוך הזדהות עם רופאו. הוא ממשיך לחשוב על בלומה אבל אינו נכסף אליה כקודם ("על כפות המנעול", עמ' רכז).

ד"ר לנגוס נהיה פסיכיאטר לאחר שאשתו, שפיתה אותו "ריקא" בעל רגל עץ (בכרך "על כפות המנעול", עמ' רלד), התאבדה מתוך טירוף דעת. ד"ר לנגוס מוצא בהירשל תחליף רגשי לאשתו. הירשל קורא אותם הספרים שקראה בהם אשתו המתה של לנגוס. השם הירשל (צבי קטן) - מסמל את הישארותו ילד קטן ואפילו תינוק מבחינה נפשית. גם ברטה צימליך, אמה של מינה צימליך, אשתו של הירשל, קוראת לבתה "התינוקת" למרות שהיא כבר נשואה ואם לבן ("על כפות המנעול", עמ' רלה). "ההתרה" של התסבוכת של הירשל היא ביטוי של התפכחותו מאשליותיו, מדמיונותיו, ומהאידיאליזציה של בלומה. הירשל משלים עם המציאות (מינה) אך אינו יוצא מההתמזגות עם אמו. הוא אינו יכול להתאבל על מה שאבד לו.

כמו כל סיפורי עגנון, סיפור פשוט הוא סיפור אוטוביוגרפי, במובן הרחב של המלה. גם לעגנון, כמו להירשל, היה אבא חלש, מרוחק, ובלתי-מספק, שלא היה דמות הזדהות טובה. כמו הירשל, גם עגנון היה קשור לאמו בקשר אמביוולנטי וסימביוטי. כמו צירל הורביץ, גם אסתר פארב טשאטשקיס היתה בתו של סוחר עשיר וכן גם אסתר מרכס טשאטשקיס. עגנון נשא אשה ששמה היה בדיוק כשם אמו. והיו ביניהם בעיות קשות, לא פחות מאשר הבעיות שבין

הירשל לאשתו מינה. סיפור פשוט מבטא את רגשותיו העמוקים ביותר של עגנון בצורה נפלאה.

אחרית דבר

יחסו האמביוולנטי של עגנון לפסיכואנליזה נבע מהתסבוכת הרגשית הפנימית שלו, מיחסו האמביוולנטי לאשתו אסתר, לזיגמונד פרויד, שאסתר כל כך אהבה, ולמטפלה הנפשי, הפסיכואנליטיקאי ד"ר מכס איטינגון, שאליו היתה אסתר קשורה מאד, ושעגנון פחד שיאבד אותה בגללו. יחסים אלה נבעו מקשריו החזקים והאמביוולנטיים של עגנון מתבטאים הספקות התמידיים, בעיות הפרידה הקשות, האמביוולנציה העצומה וההתלבטויות הכרוניות שליוו אותו במשך כל חייו. הגישה הפסיכוביולוגרפית לעגנון ולסיפוריו, שחלוציה הם בנד (Band 1968) ואברבך, עוזרת לנו להבינם טוב יותר ולקשר בין הביולוגיה לבין היצירה באופן הנכון. ■

אסמכתאות עבריות

אבן, י. (1969) הערות אחדות לסיפור פשוט לשיי עגנון. "מאזנים" כ"ט (תשכ"ט).
 ארנון, י. (1982) תאריכים בחיי עגנון. כרול, ה. (עורך) שמואל יוסף עגנון. מאמרים נבחרים על יצירתו. תל-אביב: עם עובד. תשמ"ב. נדפס מחדש בברשאי, א. (1988) דיוקנו של שיי עגנון. הרומנים של שיי עגנון. תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה. תשמ"ח.
 אשכולי, א. (1973) על כפות המנעול, או על מוטיב ההחלקה בסיפור פשוט לשיי עגנון. מעלות ד' (תשל"ג) 4. באר, ה. (1992) גם אהבתם גם שנאתם. ביאליק, ברנד, עגנון: מערכות-יחסים. תל-אביב: עם עובד, תשנ"ב.
 בנד, א. (1989) עגנון מגלה את פני פרויד. מאזנים ס"ב (11) (תשמ"ט): 17-21.
 בקין, י. (1968) על שנת עלייתו של עגנון והמסתעף מזה. הפועל הצעיר ל"ט (27-28): 25-23 (תשכ"ח). נדפס מחדש בברשאי, א. (1988) דיוקנו של שיי עגנון. הרומנים של שיי עגנון. תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה, תשמ"ח.
 בקין, י. (1989) עגנון הצעיר. באר-שבע: הקתדרה ליידיש באוניברסיטת בן-גוריון. תשמ"ט.
 ברול, ה. (1973) בין עגנון לקפקא. מחקר השוואתי. רמת-גן: אוניברסיטת בר-אילן. תשל"ג.
 ברול, ה. (1975) סיפורי אהבה של שמואל יוסף עגנון. רמת-גן: אוניברסיטת בר-אילן. תשל"ה.
 ברול, ה. (1982) שמואל יוסף עגנון. מאמרים נבחרים על יצירתו. תל-אביב: עם עובד. תשמ"ב.
 ברול, ה. (1986) חיים נחמן ביאליק - שמואל יוסף עגנון. מחקר ופירושו. תל-אביב: יהדיו, תשמ"ו.
 ברכיהו, מ. (1944) תורת פרויד. תל-אביב: יבנה, תש"ד. ברשאי, א. (1988) דיוקנו של שיי עגנון. הרומנים של שיי עגנון. תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה. תשמ"ח.
 גרנות, מ. (1991) עגנון ללא מסווה. תל-אביב: ירון גולן, תשנ"א.
 הירשפלד, א. (1991) עגנון ואלוהים. הרצאה בבית עגנון, ירושלים, תשנ"ב.
 ויזר, ר. (1980) ממשות ובידיון בביוגרפיה של עגנון. ידיעות אחרונות י"ב אדר תשמ"ב (29 בפברואר 1980). נדפס מחדש: ברשאי, א. (1988) דיוקנו של שיי עגנון. הרומנים של שיי עגנון. תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה. תשמ"ח.
 יהושע, א.ב. (1980) נקודת ההתרה בעלילה כמפתח לפירוש היצירה (הדגמה על פי סיפור פשוט לשיי עגנון). מעריב ערב שבועות, ח' וט"ו סיון תשמ"ג (30, 16, 23 במאי 1980). נדפס מחדש בעלי שיה 10-11 (ניסן תשמ"א): 74-88.